

ПАРЕМІЇ ЯК ПОВЕДІНКОВІ МОВЛЕННЕВІ ФОРМУЛИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ І СТАНІВ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУР)

Наукова студія присвячена аналізу законів комунікативного простору, репрезентованого у вигляді паремій, де зафіксовані мовленнєві формули, моделі комунікативних поведінкових тактик, які зреалізуються представниками відповідної лінгвокультури в ситуації актуалізації негативних емоцій, станів, почуттів для омовлення прокляття, погрози, сварки та їх оцінки з урахуванням специфіки національного характеру відповідної лінгвоспільноти. Ключові слова: лінгвокультура, паремія, комунікативний простір, мовленнєві формули, прокляття, погроза, сварка, негативні емоції, національний характер.

The scientific research focuses on the analysis of communicative laws represented by means of paroemia where speech formulas and models of communicative tactics have been fixed and realized by the representatives of a certain linguistic culture in the aspect of actualization of negative emotions, states, feelings to verbalize cursing, threats, quarrels and their estimation taking into account a national character of a certain linguistic culture. Key words: linguistic culture, communicative space, speech formula, cursing, threats, quarrels, negative estimation, national character.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Сучасна інтерпретативна прагмалінгвістична парадигма знань спроектована на вивчення особливостей моделювання комунікативного простору, налаштованого на успішну комунікацію. Для цього необхідно вивчити досвід, вироблений в окремих лінгвокультурах, що стосується репрезентації комунікативних тактик, які вербалізують комунікативні ситуації вияву негативних емоцій, почуттів, станів, що призводять до лайки, сварки, погрози, прокляття і под. Однак у кожній лінгвокультурі існує й система їх протидії, тобто мовні формули, стереотипні вирази, що здатні нейтралізувати чи жартівливо, в гумористичній чи іронічній формі пояснити причини чинників, що призводять до породження негативу в комунікації, застерегти і попередити можливість породження таких комунікативних ситуацій, налаштувати на позитив. Такий

Розділ II. Дискурс у міжкультурній комунікації

комунікативний кодекс відтворено насамперед у паремійному фонді [Див.: 1]. Названий дослідницький ракурс міститься в межах таких актуальних напрямів мовознавства, як аксіологічна прагмалінгвістика, лінгвоемоціологія, комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, пареміологія. Ступінь дослідженості проблеми. Названий процес у сучасному мовознавстві вивчають такі вчені, як М. Алефіренко, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, О. Вольф, Т. Космеда, В. Мокієнко, Т. Осіпова, Ю. Прадід, О. Селіванова, Й. Стернін, В. Телія, В. Шаховський, І. Шкіцька та ін. У паремійному фонді кожної мови міститься інформація, що засвідчує своєрідність комунікативної й емоційної компетенції тієї чи тієї лінгвокультури, її здатності моделювати мовленнєві поведінкові формули, вербалізувати поведінкові тактики, зокрема і як реакції на вираження негативних емоцій, почуттів,

станів. Стосовно української лінгвокультури така інформація виразно простежується в "Галицько-руських народних приповідках", зібраних і впорядкованих І. Франком. Отже, мета цього дослідження – описати мовні формули вербалізації негативних емоцій, почуттів, станів і паремійні засоби, спрямовані на нейтралізацію їхнього вияву в межах комунікативного простору української, російської та англійської лінгвокультури з урахуванням мовного вираження свідомості українців, вияву рис їх національного характеру. Виклад основного матеріалу. Важливим поняттям лінгвістики емоцій є "емоційний концепт" як "етнічно, культурно зумовлене, складне структурно-смісловне, як правило, лексично та / або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на понятійній основі, охоплює, крім поняття, образ та оцінку, функціонально замінює людині в процесі рефлексії та комунікації безліч однопорядкових предметів, що викликають пристрасть як особливе ставлення до об'єктів довкілля" [4]. Реалізація кожного емоційного концепту здійснюється такими лінгвістичними способами, як: 1) пряма номінація емоцій [7, с. 22; 4, с. 86], (наприклад, за допомогою іменників гнів, ненависть, страх в українській мові; гнев, ненависть, страх у російській мові; anger, hatred, fear в мові англійській); 2) безпосереднє вираження мовними засобами (вигуки, інвективи, брутальна лексика, паремії) [7, с. 22]. Прямі номінації емоцій страху, гніву, ненависті та ін. охоплюють лексико-граматичний клас іменників, наприклад: fear (dread, fright, dismay, panic, terror, trepidation); anger (annoyance, rage, fury, wrath, indignation, irritation, resentment, tantrum, outbursts); hatred (loathing, abhorrence) в англійській лінгвокультурі; страх (побоювання, переляк), гнів (злоба), ненависть в українській лінгвокультурі та страх, гнев, ненависть у російській лінгвокультурі, наприклад: A man of wrath stirs up strife, and one given to anger causes much transgression; Wrath is cruel, anger is overwhelming, but who can stand before jealousy? [2 б]. Anger dwells only in the bosom of fools; Anger is never without a reason, but seldom with a good one; Anger is only one letter short of danger; Whatever is begun in anger ends in shame; Anger blows out the lamp of the mind; Anger is short-lived madness [2 б]. Nothing in life is to be feared. It is only to be understood. You don't face your fears, you stand up to them. No one loves the man whom he fears. Fear breeds fear [4 г]. Hatred stirs up dissension, but love covers over all wrongs. Hatred stirs up quarrels, but love makes up for all offenses. Hatred stirs up strife, but love covers all offenses. Hatred stirs up strife, but love covers all transgressions. Hatred stirreth up strifes: but love covereth all sins [3 в]. Досліджені англійські паремії з прямою номінацією гніву, ненависті, страху засвідчують властиву для англійців стриманість, толерантність та поміркованість у вираженні негативних емоцій, наприклад: the best answer to anger is silence; When anger rises, think of the consequences [2 б]. Негативна емоція страху асоціюється з маленькою темною кімнатою, наприклад: fear is that little darkroom where negatives are developed, а боятись потрібно лише себе, наприклад: the only thing we have to fear is fear itself. Ця паремія ілюструє закон мовленнєвого самовпливу. Мовець впливає на власну свідомість засобом словесної вербалізації емоції страху, наприклад: nothing in life is to be feared. It is only to be understood. Негативне значення емоції страху виявляється набагато ширше й різноманітніше, ніж

позитивне. Страх може тримати людину в постійному напруженні, породжувати невпевненість у собі й не давати змоги особистості зреалізуватися найповніше. Він сковує активність людини, а в особливих випадках буквально паралізує її, наприклад: *fear is only as deep as the mind allows; Taking a new step, uttering a new word, is what people fear most; One hates what one fears.* Українській та російській паремії також ілюструють руйнівний характер емоції страху, наприклад: З переляку став такий, як крейда; Злякався – аж у п'яти закололо; Хто зі страху вмирає, по тім свині дзвонять; Чого б ти з ляку не сказав! Страх силу віднімає; У страху глаза велики [6 е]. Найбільш яскраво специфіку вияву почуттів фіксують українські й російські паремії, в яких вербалізовані універсальні типові людські реакції, наприклад: В гніві чоловік сам не знає, що робить – про людину, яка втрачає здатність володіти собою [1 а, с. 496]. Але, з одного боку, вияв гніву засуджують; людей, що надмірно його виявляють застерігають, попереджаючи про негативні наслідки, порівн.: Гнів кров псує – "уговкують сердитого" [1 а, с. 496]; Гнів сліпий дорадник – "у гніві людину ніщо не може спинити" [1 а, с. 497]; По гніву пізнай жаль – "чоловік в гніві наробить такого, про що потім жалкує" [1 а, с. 497]. Гнів без сили – в бік колька – тлумачення Івана Франка: "...його вістря обертається проти самого того, хто гнівається, йому найгірше допікає". Паремія із подібним висловом є й у німецькій лінгвокультурі, на що звернув увагу Іван Франко, зауважуючи: "німець каже, що безсильний гнів – готовий позаушник" [1, т. 1, с. 496], тобто, виявляючи гнів, людина карає сама себе, робить боляче собі, наприклад: Від гніву старієш, від сміху молодієш. Так це трактує й німецька лінгвокультура. В українських пареміях зі словом матір вербалізація емоції гніву має менш негативний характер, наприклад: Материн гнів, як весняний сніг: рясно впаде, та скоро розтане. Мати однією рукою б'є, а другою гладить [5 д]. У народній свідомості галицьких українців вироблено мовні стереотипи як певну вербальну реакцію на конкретну життєву ситуацію, її оцінку, а також оцінку поведінки людини в цій ситуації, схвалення чи засудження. Такі мовні стереотипи І. Франко називає "мовними формулами" (див. про це праці Т. Космеди [2; 3]. Вони омовлюють переважно негативні емоції, почуття гніву, страху, роздратованості, незадоволення, ненависті і подібн., що виявляються у сварці, погрозі, ущипах, прокльонах, лайці і под., що авторка цієї праці частково висвітлювала у свої наукових студіях [Див.: 4; 5]. У самих приповідках уже фіксується факт наявності особливої емоційності в натурі українця, до якого часто, звертаючись, зауважують, що звертання скеровано насамперед до емоцій людини, її чуттєвої сфери, порівн.: До серця му промовив – коментар І. Франка: промовив не до переконання, а до почуття [1; т. III, с. 115]. Іван Франко фіксував зразки образливих звертань, що використовувалися для різних народних верств, наприклад до "недотепного" рекрута звертали лайливо "рекрутське вухо" [1; т. III, с. 15]. Крім того, народ має формули для відповідей на образу, закиди, ущипливість, погрозу, що стосуються конкретної ситуації або узагальненої, абстрактної, порівн.: Не роби так, бо гріх. – Е, гріх у міх, а спасеніє в торбу, а хто буде на перешкодї, того в морду – коментар І. Франка: вимовляється від закиду, що гріх щось робити [1; т. III, с. 30], кепкування: Я ріс, та все в ніс – коментар І. Франка: огризається чоловік, із якого кепкують, що має великий ніс [1; т. III, с. 60]; Не все сі то робить, що сі говорить – коментар І. Франка: відповідають, коли хтось комусь погрожує [1; т. III, с. 30]. Іноді такі відповіді мають жартівливий характер, порівн.: Пан Біг не дитина, аби слухав дурного Клима – коментар І. Франка: жартівлива відповідь на прокляття або погрози [1; т. I, с. 133]. Так само прокляття можуть бути жартівливими, м'якими, тобто незлими, добрими. Простежуємо таку рису національного українського характеру, як набожність: віра в те, що карати по-

справжньому має право лише Господь Бог, наприклад: Бодай тя Пан Біг скарав, але я ти не зичу – коментар І. Франка: жартівливе прокляття, немов чоловік в першій хвилині, в гніві кляне, та "в тім пригадує собі, що клясти гріх, і другим реченням касує свій перший вибух" [1; т. I, 117]. Тут народна мудрість відтворила наукові знання з психології,

Розділ II. Дискурс у міжкультурній комунікації

181

подаються навіть конкретні рекомендації про заборону на "лихі" слова: порівн. також: Не рікши му ліпше – коментар: "оговорюються, сказавши про когось лихе слово" [1; т. III, с. 15]. До евфемізованих жартівливих проклять належать: Підеш до Пана Бога на скаргу – коментар І. Франка: "коли хтось шукає собі зачіпки, а другий каже: вступися, бо поб'ю і тоді пропало, навіть Пан Біг не допоможе" [1; т. I, с. 34]; Бодай тобі горнець розстрілило! – коментар: жартливе прокляття [1; т. III, с. 52]. Очевидно, це прокляття змодельовано жіночою мовною особистістю, оскільки репрезентований у цій паремії образ, характерний для жіночої діяльності. Прокляття інколи спроектоване на неочікуваний ефект, зворотній до негативного, порівн.: Піб'є тебе Пан Біг квасним молоком – коментар І. Франка: "страшне нещастя" [1; т. II, с. 134], тобто нещастя в лапках, оскільки квасне молоко – улюблений напій селян. Отже, йдеться про "умовне" прокляття, насправді – це побажання до отримання деякої насолоди від їжі. Але зустрічаються й евфемізовані прокляття, однак такі, що непрямо бажають хвороби чи навіть смерті, порівн.: А розперло би тобі бік! – коментар: прокляття [1; т. III, с. 51]; А робив би грудьми! – коментар: прокляття: "робити грудьми – важко дихати" [1; т. III, с. 28]. Як не дивно, прокляття стосуються навіть малих дітей, що, очевидно, викликано ситуаціями, які виникають у виховному процесі, коли діти не слухають батьків чи дорослих, роблять щось зумисне погано. Це викликає роздратування дорослих, що за допомогою слова може зникнути, відбувається нейтралізація негативних емоцій, наприклад: Бодай єс не ріс більший! – коментар: прокляття малому хлопцеві [1; т. III, с. 59]. Серед проклять є й такі, що базуються на давніх слов'янських віруваннях, наприклад: "Бодай єс руку з гробу виставив" – коментар І. Франка: прокляття, мотивоване народним віруванням, що непокараний за життя злочинець після смерті "виставляє з гробу руку, домагаючись кари" [1; т. III, с. 63], тобто зазначене прокляття стосується сфери юриспруденції: йдеться про суд, кару, вищі за людську. Вияв погрози в мовній свідомості українців репрезентований окремими мовленнєвими формулами. До найтипівіших погроз відносяться такі, що стосуються фізичної розправи, бійки або навіть і вбивства, наприклад: Як ті пірву в свої руки, то з тебе гною нароблю – коментар: погроза одного противника іншому [1; т. III, с. 71]; Не минеш ти моїх рук – коментар: погроза чоловіка чоловікові бійкою [1; т. III, с. 67]; Як ті вхоплю в руки, то з тебе кишки випущу – коментар І. Франка: "погроза противнику" фізичною розправою [1; т. III, с. 71]; Як ті пірву в свої руки, то з тебе гною нароблю – коментар: погроза "одного противника другому" фізичною розправою [1; т. III, с. 71]; Стережи сі моїх рук, бо не життя твоє – коментар: погроза "противника противникові вбивством" [1; т. III, с. 69]. Можна виокремити "м'які" погрози, що стосуються дітей, наприклад: Буде прут у роботі – коментар: погроза дитині, що її поб'ють прутом [1; т. III, с. 38], хоча народ не схвалює побиття дітей, порівн.: Свари – не розуміє, бий – нема що – коментар: говорять про мале, неслухняну, нерозвинену дитину [1; т. III, с. 80]; погрози-вульгаризми: Буде с-ка в роботі – коментар: погроза

"побиттям" по конкретному "м'якому місцю" [1; т. III, с. 38]; погрози-евфемізми: Будеш у роботі – коментар: погроза, що стосується побиття [1; т. III, с. 38]; Не минеш ти моїх рук – коментар: погроза бійкою [1; т. III, с. 67]. Мовленнєвий жанр сварки також має своєрідну паремійну вербалізацію. Омовлюється сварка з указівкою на те, що вона переважно не має під собою причини, марна, даремна, тобто народна мовна свідомість засуджує цю дію, закликає до примирення, порівн.: Посварилисьмося та й сі перепросимо – коментар І. Франка: "про сварку, що спричинена незначними чинниками, причиною, що не вартує сварки" [1; т. III, с. 80]; Нема що робити, треба ся сварити – коментар І. Франка: говорять про сварку, що зчиняється з марної причини [1; т. III, с. 80]; Сварімся, діду, за чужу біду – коментар І. Франка: говорять про безпредметну сварку [1; т. III, с. 80]; Виокремлено також ситуацію, що вимагає застереження, попередження про невтручання в чужі справи (омовлено рису національного характеру українців – їхній індивідуалізм), порівн.: Не сварися дідьку за чужу бідку – коментар І. Франка: "не починай сварки за справу, що тебе не стосується" [1; т. III, с. 80]. Вербалізовано прецедентну ситуацію, що змодельована в анекдоті, кінцівка якого, вочевидь,

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

182

і стала основою паремії, що висміює безпричинну сварку, можливо, як чинник зняття психічної напруги, стресу: – Сварімся, бабуню! – Та за що, синочку? Та сварімся, стара тупице! – А ти собачий сину, чого хочеш? – Дякую, бабуню, вже посварилисьмося – коментар І. Франка: анекдот про імпровізовану сварку за ніщо [1; т. III, с. 80]. В українській галицькій лінгвокультурі сварка може мати яскраво виражений емоційний характер, що доводить мовців до афективного стану, наприклад: Сваряться, аж стіни тріщать – коментар І. Франка: про завзяту, голосну сварку [1; т. III, с. 80]; Таку сварку почав, що був дим мало не сів на хату – коментар І. Франка: "про голосну, верескливу сварку" [1; т. III, с. 81]. Народна мудрість застерігає, що Від сварки до бійки – рукою подати – коментар І. Франка: "від сварки дуже легко дійти до бійки" [1; т. III, с. 81]; В сварці один другого не цілує, лиш малює – коментар І. Франка: "у сварці один не щадить честі іншого, не "підхлібляє, але ганьбить"" [1; т. III, с. 81]; Не вдавайся в сварку, бо будеш битий – коментар: "застереження сварливому чоловікові, що з невідомої причини починає сварку з іншими" [1; т. III, с. 81]. У паремійному фонді вербалізовано образ-концепт сварливої людини, яку застерігають, попереджають про її негативні схильності, засуджують, наприклад: А сварив бис сі з сорочков – коментар І. Франка: "говорять сварливій людині". Іноді І. Франко пояснює внутрішню форму паремії, дає її семантико-прагматичну мотивацію, як-от: сорочка найближча до тіла [1; т. III 80]. Над сварливими людьми жартують: Дай Боже вам посваритись, а нам подивитись [1; т. III, с. 80]; У перед сварили сі, а тепер цілують сі – коментар І. Франка: вербалізується характеристика поведінки людей, у яких їхній "сварливий настрій" швидко змінюється на "згідливий" [1; т. III, с. 80]; Я сі з тобов не годен висварити – коментар: говорять про язикатого, сварливого чоловіка, з яким годі дійти до кінця в сварці [1; т. III, с. 80]. Окремо йдеться про сварливих сусідів: Я найму кого, аби сі з тобов на шихти сварив – коментар І. Франка: говорив сусід до сусіда, з яким не міг досваритися "до ніякого кінця". Пояснення внутрішньої форми паремії: шихта в Бориславі – це значить дванадцятигодинна робота [1; т. III, с. 80]. Омовлено й ситуацію, що стосується сварки, яка виникає

між близькими людьми: Розійшлися як чорна хмара – коментар: говорять про закоханих або про приятелів, що розсварилися [1; т. III, с. 50]. Висновки. Отже, кожна лінгвокультура, народна мовна свідомість створює кодекс мовленнєвої поведінки, що репрезентує схильність людей до вияву негативних емоцій (незадоволення, роздратування, гніву, люті, ненависті, страху), афективних, стресових станів чи негативного настрою. Окреслений стан насамперед вербалізується у вигляді мовленнєвих формул лайки, прокляття чи безпосередньої погрози. Відповідно до важливої риси українського національного характеру – здатності жартувати, омовлювати гумор – у паремійному фонді багато мовних одиниць, що скеровані на висміювання негативних мовленнєвих дій, вербалізацію деякої іронії, непряме висловлення застережень, попередження, рекомендацій, звернення до традиції, релігійних заборон, морального імперативу. Для цього найчастіше використовується форма непрямой комунікації, вирази- евфемізми, хоч, безперечно, залучається й вульгарна, брутальна лексика, характерна для моделювання зразків негативної комунікації. Як бачимо, народна свідомість відтворює знання з психології, закони і правила успішної комунікації, описані, сформульовані й схарактеризовані лише в межах знань сучасної гуманітарної науки. Аналіз вибірки підтверджує гіпотезу про універсальність базових людських емоцій у різних лінгвокультурах. Отже, вербалізація негативних емоцій у пареміях в українській, російській, англійській та німецькій лінгвокультурах здійснюється через пряму номінацію емоційних концептів гнів, ненависть, страх. Перспектива цієї наукової розвідки полягає в необхідності виокремлення особливостей моделювання словесних паремійних формул, що стосуються специфіки вербалізації негативних емоцій, почуттів, станів в українській, російській та англійській лінгвокультурах, оскільки найпоспідовніше усвідомити "своє" можна лише на "чужому" тлі.

Розділ II. Дискурс у міжкультурній комунікації

183

ЛІТЕРАТУРА 1. Галицько-руські народні приповідки: [у 3 тт.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 2-е вид. – Т. 1. – 818 с. – Т. 2. – 813 с. – Т. 3. – 699 с. 2. Космеда Т. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового / Т. Космеда, Т. Осіпова. – Дрогобич: Коло, 2010. – 272 с. 3. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка та особливості його риторики / Т. Космеда // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка: в 2-х т. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 73–85. 4. Сліпецька В. Вияв негативних емоцій в українській, російській і англійській лінгвокультурах: мовленнєвий жанр прокляття / В. Сліпецька. // Studia Ukrainica Posnaniensia: зб. наук. пр. – Познань: Видавничий центр Познанського університету імені Адама Міцкевича, 2013. – С. 195–200.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ 1 а. Галицько-руські народні приповідки: [у 3 тт.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 2-е вид. – Т. 1. – 818 с. – Т. 2. – 813 с. – Т. 3. – 699 с. 2 б. www.buzzle.com/...anger-proverbs 3 в. www.bible.cc/proverbs/29-11.htm 4 г. www.biblegateway.com/passage/... 5 д. www.ukrtvory.com.ua/pr53.html 6 е. www.lit-jarmarok.in.ua/index.php?option=com...id...